

ŽMOGAUS SU PSICHINE NEGALIA NEVEIKSNUMO KONSTRAVIMAS: SOCIALINIO DARBUOTOJO DILEMOS

GIEDRIUS ZATURSKIS
RESPUBLIKINĖ KLAIPĖDOS LIGONINĖ

ASTA KIAUNYTĖ
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Kuratela „dokumentu, <...> buvo skelbiamas neveiksniu, <...> summa summarum jis buvo skelbiamas nullum...“

Kristina Sabaliauskaitė, Silva Rerum III

Straipsnyje analizuojamas žmogaus su psichine negalia neveiksnumo konstravimas, remiantis socialinių darbuotojų patirtimi. Pristatomas kritiškas požiūris į institucionalizuotą neveiksnumo konstravimo socialinę tikrovę, grįstą žinojimo praktika; aktualizuojamas socialinio darbo refleksyvus pobūdis bei dialogiškas santykis; teikiamos rekomendacijos žmogaus su psichine negalia neveiksnumo proceso koregavimui.

ĮVADAS

Lietuvoje žmogaus su psichine negalia tapimo neveiksniu procesas kelia daug aktualių klausimų. Socialiniam darbuotojui kyla dilema, kodėl nustatant žmogui su psichine negalia neveiksnumą dažniausiai vadovaujamasi vienu kriterijumi – medicininu, t. y. atsižvelgiama į psichikos ligos diagnozę, nors nustatant neveiksnumą būtina atsižvelgti į du kriterijus: medicininį – psichinę ligą ar proto negalią ir juridinį, socialinį – nesugebėjimą suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti. LR Civilinio kodekso 2.10 straipsnis nurodo būtinumą atsižvelgti į šiuos du kriterijus.

Neveiksnumą, globą ir rūpybą reguliuoja teisinė institucija, reglamentuoja LR Civilinio proceso kodeksas (2002) ir LR Civilinis kodeksas (2004). Kyla pavojus, kad vykstant teisiniam neveiksnumo statuso pripažinimo procesui pažeidžiamos asmens su psichine negalia pagrindinės žmogaus teisės, nes neveiksnus asmuo praranda teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti, disponuoti savo nuosavybe, be to, kreiptis į teismą dėl neveiksnaus asmens statuso peržiūrėjimo. Tai pažeidžia LR Konstitucijos 30 straipsnį bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, visiems garantuojančią teisę kreiptis į teismą dėl civilinių teisių ir pareigų. Lietuvoje iki šiol nebuvo numatyta periodinė neveiksnumo peržiūrėjimo galimybė. Neveiksnumas, dėl psichikos sutrikimo nustatomas visam likusiam gyvenimui, anot Germanavičiaus (2008), prieštarauja moderniam psichiatrijos mokslui, medicinos etikai, žmogaus teisėms ir paciento autonomijos skatinimo principui. Kyla grėsmė, kad neveiksnus asmuo, be civilinių teisių praradimo, praranda bet kokias elementariausias teises – jis patiria „teisinę ir socialinę mirtį“, yra tarsi „ištrinamas“ iš visuomenės. Wardas (1999) jau prieš 15 metų teikė savo pasiūlymus Rytų Europos valstybėms, kaip modernizuoti neveiksnumo institutą. JT Žmogaus teisių komitetas, Europos žmogaus teisių teismas yra pareiškę susirūpinimą dėl neveiksnųjų asmenų padėties Lietuvoje.

Egzistuoja esminis skirtumas, kaip visiško ir riboto neveiksnumo pasiskyrimo procesas vyksta užsienio valstybių ir Lietuvos neveiksnumo institutuose. Lietuvoje, pagal LR Civilinį kodeksą, ribotai veiksniais gali būti tik nuo alkoholio, narkotinių ar toksinių medžiagų priklausomi asmenys. Žmonės su psichine negalia negali būti pripažinti ribotai veiksniais. Žmonės su psichine negalia gali būti pripažinti tik visiškai neveiksniais. Iki šiol jokių išlygų LR Civiliniame kodekse nebuvo, nors JT Neįgalųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 3 dalis įpareigoja Konvencijos šalis imtis atitinkamų priemonių, kad suteiktų neįgaliesiems galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą. Tačiau Lietuvoje iki šiol nebuvo numatyta nustatyti ribotą veiksnumą asmenims su psichine negalia, nors ratifikuodamos šią Konvenciją šalys prisiėmė įsipareigojimą ją vykdyti. Tik šiuo metu LR Vyriausybei pateiktas Civilinio kodekso pakeitimo įstatymo projektas, kuriuo numatomi pakeitimai atsižvelgiant į tarptautinius dokumentus.

Ribotas veiksnio institutas daugelyje Europos valstybių (Lenkijoje, Estijoje, Kroatijoje, Vokietijoje, Čekijoje ir kt. šalyse), anot Andriekienės-Pūraitės (2012), jau yra įtvirtintas ir įsigaliojęs. Čekijoje numatyta teisė, kad inicijuoti veiksnio atkūrimo procedūrą kreipiantis į teismą gali ir pats globojamas, neveiksnius asmuo. Neveiksnius asmuo periodiškai gali reikalauti naujos neveiksnių patikrinimo išvados. Visiško neveiksnių institutas, Čekijos Konstitucinio teismo nuomone, yra sovietinio režimo atgyvena ir praktikoje sunkiai įgyvendinamas. Suomijos teisinėje sistemoje neveiksnumas pripažįstamas kraštutiniu atveju, jeigu neužtenka alternatyvių priemonių. Veiksnumas ribojamas tiek, kiek reikia asmens interesams saugoti. Radavičiaus (2004) teigimu, Didžiojoje Britanijoje visiško ir dalinio neveiksnių institutų skirtumai atsispindi turto valdymo santykiuose. Patikėti valdyti savo turta gali pats psichine liga sergantis asmuo arba teismas gali paskirti turto globą. Įgaliojimo, kuris yra parašytas sergančio psichikos liga asmens, pripažinimas tarsi pripažįsta dalinį asmens veiksniumą.

Germanavičiaus, Povilaitienės (2010) nuomone, nuo psichikos ligos niekas nėra apsaugotas, nes psichikos ligos nėra nei retos, nei neįprastos, jos dažnos – pasaulyje kas ketvirtas žmogus yra susidūręs su psichinės sveikatos sutrikimu, kai jam prireikė profesionalios pagalbos. Psichinė negalia dažnai sukelia laikinas veiksnio apraiškas ir nebūtinai yra pastovi žmogaus būseną.

Nevyriausybinių organizacijos: „Psichikos sveikatos perspektyvos“, klubas „13 ir Ko“, „Žmogaus teisių stebėjimo institutas“ ir kt. pastoviai kelia klausimus dėl neveiksnių asmenų žmogaus teisių užtikrinimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2011–2013 metų tarpinstituciniame veiklos plane buvo numatyta sukurti naują žmonių su psichine negalia teisių gynimo strategiją. Teisingumo ministerijos sudaryta darbo grupė teikė pasiūlymus dėl veiksnio instituto koregavimo. Nuo 2014 m. sausio 1 d. įsigaliojo Civilinio proceso kodekso 466 str. 2 ir 3 dalių nuostatos, įpareigojančios teisėją pranešti asmeniui, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, jog būtina, kad jam atstovautų advokatas. Tai reikšmingas teisinis žingsnis atstovaujant žmogaus su psichine negalia teisėms ir interesams ir juos ginant.

Socialiniam darbui aktualūs veiksnio psichosocialiniai aspektai, psichinės ligos ir veiksnio santykis, asmens su psichine negalia vaidmens transformacijos bei adaptacija visuomenėje. Neveiksnių psichinės negalios kontekste tyrinėjo Andriekienė-Pūraitė (2012),

Germanavičius, Povilaitienė (2010), Kriščiūnas (2002), Nemanytė (2012), Radavičius (2004), Wardas (1999), Samsonienė (2011) ir kt., tačiau pasigendama socialinių darbuotojų, kaip profesinės bendruomenės, išsakytos nuomonės neveiksnumo klausimu.

Tyrimo *probleminiai klausimai*: kaip psichinė negalia formuoja neveiksnumo socialinį konstravimą? Kaip socialiai konstruojamas žmogaus su psichine negalia neveiksnumas pažeidžia žmogaus teises, neigia socialinio darbo vertybes bei kelia socialiniam darbuotojui profesines dilemas? Koks socialinio darbuotojo, kaip institucijos atstovo, vaidmuo socialiai konstruojant neveiksnumą?

Šio straipsnio tyrimo *objektas* – žmogaus su psichine negalia neveiksnumo konstravimas. *Tikslas* – atskleisti žmogaus su psichine negalia neveiksnumo konstravimo institucionalizuotą praktiką, aktualizuojant socialinių darbuotojų dilemas.

Tyrimo imtis ir vieta. Tyrimas buvo atliktas 2013 metais, apklausti 6 socialiniai darbuotojai, dirbantys Klaipėdos mieste. Tyrimui pasirinkta tikslinė, kriterinė atranka, kai išskiriami keli atrankos kriterijai, šiuo atveju: 1) socialiniai darbuotojai, dirbantys su žmonėmis, turinčiais psichinę negalią; 2) socialiniai darbuotojai, dalyvaujantys neveiksnumo pripažinimo procese.

Tyrimo metodai: žmogaus su psichine negalia neveiksnumo konstravimą siekiama atskleisti remiantis unikalia socialinių darbuotojų patirtimi. Tyrimo pažinimo objektas pasirinktas remiantis fenomenologine strategija, kurios pagrindinis dalykas, anot Finlay (2012), – atsigręžimas į turimų patirčių prasmes. Kitaip sakant, siekiant atskleisti tyrinėjamą reiškinį, skolinamasi kitų žmonių patirtis. Kokybinis tyrimas padeda išgauti gilesnius informacijos klodus su subjektyvia respondento nuomone. Socialinio konstravimo prasme, kokybinis tyrimas stengiasi parodyti gyvenimo faktus, reiškinius tokius, kokius juos mato ir suvokia tyrimo metu apklausiami žmonės. Kiekvienas žmogus yra unikali asmenybė, todėl savaip suvokia socialinę tikrovę, jos dėsnius. Socialinio darbuotojo susiformavusi darbinė patirtis lemia subjektyvią nuomonę kiekvienu gyvenimo atveju.

Duomenims rinkti buvo pasirinktas interviu metodas, naudingas tuo, kad kiekvieno respondento asmeninės problemos formulavimas sava kalba teikia individualių duomenų ir atskleidžia skirtingas patirtis. Tyrimo rezultatai pateikti atliekant kokybinę turinio analizę.

INSTITUCIONALIZUOTAS NEVEIKSNUMO KONSTRAVIMAS: NUO ŽINOJIMO DIALOGO LINK. Neveiksnumo konstravimo esmė slypi požiūryje į neįgalų asmenį, o vienas iš būdų tai paaiškinti yra žinojimo sociologija (Berger, Luckmann, 1999). Autorių pagrindinė mintis yra ta, kad visas mus supantis pasaulis yra žmonių sukonstruotas pasaulis. Žmogus gyvendamas pasaulyje atlieka daug veiksmų, kurie būna rutininiai, pasikartojantys, nuobodūs, todėl individas juos habitualizuoja: „kiekvienas dažnai kartojamas veiksmas tampa šablonu, kurį galima pakartoti sutaupant pastangų ir kurį *ipso facto* jo atlikėjas suvokia kaip tą šabloną. Be to, habitualizacija reiškia, kad šį veiksmą bus galima atlikti ateityje tokiu pat būdu ir sutaupant pastangų“ (p. 74).

Habitualizaciją Jungas (Perminas ir kt. 2004) aiškina archetipų sąvoka. Archetipai, pasak Jungo, yra universali minties idėja, kuri turi stiprią emocinę galią. Tai pirminės, įgimtos, pačios bendriausios suvokimo ir elgesio schemas, lemiančios individo sąmonės turinį ir elgesį, tačiau tiesiogiai sąmonėje ar elgesiu nepasireiškiančios. Archetipas, kaip ir habitualizacija, atsiranda pasikartojant tiems patiems išgyvenimams iš kartos į kartą. Jungas teigia, kad archetipų yra neribotas kiekis ir jie visi telpa „kolektyvinėje pasąmonėje“.

Habitualizuoti veiksmai, kaip savaime ir visiems vienodai suprantami, tampa institucijos procesų dalimi. Pasak Bergerio ir Luckmanno (1999), kiekviena institucija siekia kontroliuoti žmogaus elgseną pagal pripažįstamus šablonus, kiekviena institucija turi savo istoriją. Žmogui evoliucijos eigoje būdinga sudaiktinti savo susikurtus institutus. Jie tampa nebe subjektyvia, o objektyvia realybe, kaip duotybe. Sukuriamas institucijų pasaulis, kuriame kiekvienas individas „žino“ savo vietą ir gyvenimo tikslą. Atsiradus deviacijoms, *kitokiems* žmonėms, kitokiam elgesiui, nuomonėms apie kitokį pasaulio supratimą, išskiriamos normalumo ir nenormalumo (*devianto*) sąvokos. *Kitoks* tampa iššūkiu sistemai.

Pripažindami, kaip teigia Payne (2005), kad visuomenėje tokie procesai vyksta, privalome pripažinti, kad jie gali vykti ir socialinio darbo, kuris yra vienas iš visuomenės kaip socialinės sistemos komponentų, terpėje. Sąveika tarp socialinio darbo elementų: socialinio darbuotojo, kliento ir konteksto konstruojama pagal nusistovėjusius elgesio modelius, lūkesčius ir kultūrinės normas. Socialinis darbuotojas ir klientas susitinka kaip socialinių vaidmenų atlikėjai, kurių veiksmus sąlygoja visuomenės kontekstas.

Žmogaus su psichine negalia kaip socialinio darbo kliento vaidmuo yra sudėtingas ir socialiai konstruojamas priklausomai nuo paties asmens požiūrio į save, artimųjų, specialistų ir visuomenės nuomonės. Pivorie-nės (2003) teigimu, neįgalūs žmonės yra ne neįgalumo, o stigmatizacijos aukos. Psichinės negalios socialinė būklė priklauso nuo socialinių tikrovės apibrėžimų ir pati yra socialiai apibrėžta.

Socialinio darbuotojo profesinis vaidmuo nevienareikšmis tuo aspektu, kad susiduriama su profesine dilema. Kaip socialiniam darbuotojui tuo pat metu atstovauti žmogui su psichine negalia, ginti jo kaip kliento interesus ir būti lojaliam visuomenės institucijai? Kaip socialiniam darbuotojui laikytis etikos kodekso (1998), kuriame nurodoma, jog pagrindinė socialinio darbo idėja – ginti žmogų kaip individualybę ir vertybę, puoselėti jo teisę į apsisprendimą, kai socialinio darbuotojo vaidmuo vykstant žmogaus su psichine negalia pripažinimo neveiksniu procesui nėra įteisintas ir apibrėžtas. Kaip socialiniam darbuotojui laikytis etikos normų ir principų, kurie nurodo gerbti pagrindines pavienių individų bei grupių teises, remiantis JT Visuotine žmogaus teisių deklaracija (2006) bei kitomis tarptautinėmis konvencijomis, jei nėra prisiimti įsipareigojimai jų laikytis instituciniu lygmeniu? Socialiniai darbuotojai susiduria su vidinėmis ir išorinėmis dilemomis. Vienos jų kyla iš santykio su savimi sprendžiant moralinius klausimus, sąlygojamus asmeninio ir profesinio vaidmens konflikto. Kitos – iš santykių su klientais, kolegomis, vadovu, organizacija, jos veiklos principais ar santykio su visuomene. Šios socialinio darbuotojo vaidmens dilemos kelia vidinę įtampą, skatina reflektuoti praktinę patirtį, ieškoti naujų išeičių bei kurti tokius santykius, kuriuose vyrautų dialogas. Gergen, McNamee, Barretas (2001), analizuodami transformuojantį dialogą, kylančias tendencijas išvelgia nagrinėdami problemą įvairiais aspektais. Autoriai teigia, jog pirmiausia mes stengiamės išvengti to, kas yra skirtinga ir ypač, kas gyvenime atrodo priešiška. Vengiame susitikimų, pokalbių, socialinių susibūrimų ir taip mažiname galimybę apsikeisti nuomonėmis, kaip sekančiai tendencijai, t. y. kaip pagrindui viską supaprastinti. Trečia, bandydami paaiškinti kitų veiksmus negatyviu būdu, judame kraštutinumų link.

Socialinio konstruktyvizmo požiūriu, socialinis darbas yra save reflektuojanti profesija. Motečienė, Naujanienė (2011) remiasi Partono išskirtomis šešiomis pagrindinėmis sritimis, kurios atskleidžia socialinio

darbo kaip profesijos lauko socialinio konstruktyvizmo paradigmą: 1) svarbu atpažinti terminus, kuriuos vartodami suprantame mus supantį pasaulį ir save pačius. Konstruktyvizmas reikalauja ugdyti kritinę poziciją, atsižvelgiant į savo pačių pasaulio suvokimo interpretacijas; 2) socialinis pasaulis, įtraukiantis mus pačius kaip asmenis, yra socialinių procesų produktas, kuris parodo, kad niekas savaime nėra duotybė ir determinuota pačios gamtos. Nėra jokių esmių daiktų viduje ar žmonėse, kurie būtų paslėpti ir nulemtų, kad žmonės būtų tokie, kokie yra; 3) socialinės kategorijos ir konceptai matomi specifiniuose istoriniuose ir kultūriniuose kontekstuose. Negalime manyti, kad mūsų suvokimas yra neišvengiamai toks pat kaip kitų ir yra arčiau tiesos; 4) žinios apie pasaulį yra plečiamos žmonėms kasdieną sąveikaujant ir kalbant. Įvardijami atpažinimo būdai, kurie aprašymus, aiškinimus ir pristatymus kildina iš santykių; 5) kalbos vartojimo praktiką riboja santykiai, kuriuos nulemia ritualai ir tradicijos. Siekiant pokyčių, reikia konfrontuoti su iššūkiais, kelti idėjas, prasmes, kalba turi evoliucionuoti gerąją prasme; 6) refleksyvumo akcentavimas yra socialinio konstruktyvizmo pagrindas, t. y. bandymas kažkieno mintis perfrazuoti ir paversti klausimu stebint, kaip atsiranda alternatyvios temos ir patirties suvokimo konstruktai.

Refleksyvumu grįsta sąveika tarp socialinio darbuotojo, kliento ir konteksto sudaro galimybę keistis visuomenės ir sąmonės struktūroms, kritiškai žvelgiant į socialinę asmens visuomenėje prigimtį. Kiaunytės, Puidokienės (2011) nuomone, dialogu grįsta laikysena socialinio darbo praktikai teikia galimybę pamatyti reiškinių kitoniškumą, atpažinti skirtynes, priimti tiesos versijas, konstruoti naują žinojimą. Apsikeitimas skirtybėmis autentiškai bendraujant skatina koreguoti save ir savo santykį su *kitu* bei ieškoti naujų prasmų.

TYRIMO REZULTATAI. Socialinio konstravimo idėja yra ta, kad žmonės subjektyviai, pasak Gergeno (2003), paaiškina ar papasakoja apie save ir pasaulį, kuriame jie gyvena. Atliekant šį tyrimą apklausti socialiniai darbuotojai, atskleiddami patirtį, išsakė savo požiūrį į žmogaus su psichine negalia neveiksumo pripažinimo procesą. Analizuojant gautus tyrimo duomenis, subkategorijos buvo suskirstytos į 9 kategorijas, kurios susistemintos į tris blokus remiantis Samsoniene (2011), jos nuomone, požiūris į neįgaliuosius yra paremtas jausmais ir emocijomis, o palaipsniui išsirutulioja požiūrio sudėtiniai komponentai: kognityviniai,

jausminiai ir elgsenos. Van Kesselio, Haano (1993) teigimu, vieningas šių komponentų sąryšis sudaro pagrindą asmens integruotam profesionaliam funkcionavimui, priešingu atveju, kylančios prieštaros tarp asmens mąstymo, veikimo ir jausmų sąlygoja asmenybės vidinius ir išorinius konfliktus, profesines dilemas.

KOGNITYVINIS KOMPONENTAS

Socialinių darbuotojų mintys apie žmogaus su psichine negalia buvimą visuomenėje. Socialiniai darbuotojai pasakojo, kad jų pirmieji atsiminimai apie žmogų su psichine negalia yra susiję su negatyviais vaizdiniais, su kažko svetimo pajautimu, kad „žmogus yra keistas, kitoks nei kiti“. Informantas prisiminė iš filmų kilusius vaizdinius apie žmogų su psichine negalia. Tai „neatsiejama nuo tramdomųjų marškinių, jiems pastoviai varva seilės, vaikšto pasvirusiomis galvomis“. Negatyvūs vaizdiniai suformuoja etiketes, kurios menkina žmogų su psichine negalia. Socialiniai darbuotojai pabrėžė, kad žmonės neįgaliuosius vadindavo „psichais“, „durniais“, „čiudnomis“, „kvailelėmis“, „mistinėmis būtybėmis“, pravardžiuodavo, pavyzdžiui, vadino „šobla jobla“, tai paniekinančiai ir pašaipiai nusako žmogų kaip bedvasę būtybę. Etiketės, performuotos į švelnesnę formą, kaip „durnikė“, „durnukas“, nepanaikina neigiamų asociacijų apie asmenį su psichine liga, bet aplinkiniams žmonėms atrodo, kad moralinis priekaištas tarsi mažesnis. Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai nurodė, kad žmogus su psichine negalia dažnai aplinkinius „užknisdavo“, nes „nusišneka“, „užknisa su savo poezija“. Socialiniai darbuotojai mano, jog visuomenėje yra mažai institucijų, kurios būtų taip stipriai stigmatizuojamos. Psichiatrijos ligoninė vadinama „durnynu“, „psichuške“. Etiketės priskiriamos ne tik žmogui su psichine negalia, bet ir miestams, gatvėms, kuriose įsikūrusios psichiatrijos ligoninės: „banguškė“, „liotčikų“ mokykla. Skaudvilė ir Švėkšna tapo psichiatrijos ligoninės sinonimu, o joje buvę žmonės „švėkšniniais“, „skaudviliniais“.

Socialinių darbuotojų mintys apie šeimos nuostatas ir emocijas susidūrus su artimo žmogaus psichine negalia. Giddensas (2005) teigia, kad ligos patirtis gali tapti iššūkiu žmogaus savimonės identitetui ir sukelti jo transformacijas, kurios yra veikiamos tiek realių, tiek ir individo įsivaizduojamų ar suvokiamų kitų žmonių reakcijų į ligą. Asmuo prisiima

psichinio ligonio vaidmenį kartu su visais šio vaidmens prietarais, stereotipais ir nuostatomis, prarasdamas savo ankstesnius socialinius vaidmenis. Socialiniai darbuotojai pastebi, kad žmogus su psichine negalia šeimai tampa „našta“, „praranda šeimoje autoritetą“, yra nuvertinamas. Šeimos nariai yra linę psichinę ligą tapatinti su neveiksnumu, nes „ką čia sergančiojo klausi, vis tiek jis sergantis, neturi savo nuomonės“. Informantas yra susidūręs su šeimos nuomone, kad „koks čia teisinis neveiksnumas, jeigu jis ir taip neveiksnu“. Informantas pastebi, jog žmogui su psichine negalia priskiriamas „tinginio“ vaidmuo, nes šeimos nariai mano, kad žmonės su psichine negalia „simuliuoja psichinę ligą“. Asmens susirgimas psichine liga, pasak socialinių darbuotojų, šeimos nariams sukelia daug įvairialypių emocijų: „gėda prieš visuomenę“, „kol įmanoma, slepia tą ligą, o paskui geriausiai pasidaryti neveiksnu, kad niekas nematytų ir kad niekas negirdėtų“, „pyktį, kad nesusitvarko“, „pasimetimą“. Informantas pastebi, jog šeimoje „santykiai pablogėja, vyksta skyrybos, sveikajam yra labai sunku, nes reikia prižiūrėti ir kartu gyventi“.

Socialinių darbuotojų mintys apie žmogų su psichine negalia kaip klientą. Socialinių darbuotojų nuomone, žmogaus su psichine negalia kalbėjimas yra specifinis, išskiriantis juos iš kitų žmonių, nes „kartais kalba su savimi“, „mąsto, šnekasi patys su savimi“, „žmogus, kuris mato pasaulį kitaip“. Socialiniai darbuotojai pastebi, kad žmonės su psichine negalia yra „kiek apsilėidę, apsirengę keistai, neadekvačiai oro sąlygoms“, „judėjimas kitoks, ir žvilgsnis yra kitoks“. Informantas įvardija, jog į žmogų su psichine negalia „žiūrime kaip į vaiką, kuriam reikalinga globa“.

Socialinių darbuotojų mintys apie žmogaus su psichine negalia neveiksnumą. Neveiksnumas visuomenėje yra suprantamas tik kaip visiškas žmogaus neveiksnumas. Socialiniai darbuotojai susiduria su žmonių, turinčių psichinę negalią, nuomone apie neveiksnumą, kurie „sako, kad yra nurašyti“, „mano, kad pažemins, išbrauks iš visuomenės“, mato save kaip „visišką daržovę, kuri nieko nebegali pati pasidaryti, kuri kažkas valgydintų, kažkas nupraustų, kažkas valgyti ruošti...“. Supranta, kad „parašas nebegalios, kad globėjas viską už jį tvarkys“. Informantas pastebi, kad klientas maišo psichinę negalią su neveiksnumu, nes mano, kad „susirgo psichine liga, todėl yra nepakaltinamas ir neveiksnu“. Ši nuomonė parodo sąsają tarp psichinės negalios ir neveiksnumo. Linkas (Germanavičius, 2008) teigia, kad psichikos

ligonių stigmatizavimas pažeidžia asmens savivarbos ir veiksnumo jausmą bei veikia esminį stigmatizuojamo asmens vertės suvokimą. Su neveiksnumo ir psichinės negalios sutapatinimu susiduriama ir visuomenėje. Informantas teigia, kad visuomenėje yra paplitusi nuomonė – „jei žmogus yra sergantis psichikos liga <...>, tai jį ir vadina neveiksniu“. Visuomenės požiūriu, psichikos diagnozė prilygsta neveiksnumui. Tyrimo dalyvavę socialiniai darbuotojai apie žmogaus su psichine negalia neveiksnumą mano, jog yra „apribojimas žmogaus civilinių veiksmų, teisių“, „apribojimas visiškai žmogaus teisių, išmetimas iš visuomenės <...> visko atėmimas“, „tikrai dabar nėra gerai, kai žmogus yra padaromas socialiai mirusiu“.

Socialinių darbuotojų mintys apie veiksnus, nulemiančius pripažinimą žmogaus su psichine negalia neveiksniu. Socialiniai darbuotojai mano, kad žmogaus su psichine negalia neveiksnumo pripažinimą lemia jų nebesugebėjimas prižiūrėti savęs, kai „visiškai nesirūpina savo sveikata“, kai „nesusitvarko buities“, kai „praranda socialinius įgūdžius“, kai iš viso „negali neprižiūrėjimas egzistuoti“. Socialiniai darbuotojai pabrėžia finansines problemas, sukeliančias sunkumų tiek neįgaliesiems, tiek jų artimiesiems: „bankiniai reikalai“, „pensijų pasiėmimai, kreditų pasiėmimai“, „neįvertinus savo galimybių, skolos už komunalinius mokesčius, kitus išipareigojimus“. Socialiniai darbuotojai įvardija juridines problemas, kai tenka bendrauti su antstoliais, kitais teisėsaugos atstovais, kai asmuo su psichine negalia nebegali pasikeisti asmens dokumentų, priimti palikimo, net „negali pasirašyti už buto renovaciją“, praktiškai visų civilinių, juridinių santykių atvejais, „kur reikalingi tėvų parašai, ir tėvai nebeprasirašo ar nebesutinka pasirašyti“. Taip pat socialiniai darbuotojai išskiria žmogaus su psichine negalia pritaipymo visuomenėje problemą. Jie teigia, jog žmogui su psichine negalia „svarbu žinoti, kad visuomenėje yra privalomos taisyklės ir visi jų turime laikytis“, bet, anot socialinio darbuotojo, jie „mąsto kitaip, daro visiškai kitaip – mūsų visuomenei nesuprantamus dalykus <...> Nesupranta, ką jis daro kitaip, nes visuomenę įsivaizduoja pagal save“. Informantas mano, kad žmogaus su psichine negalia nesilaikymas visuomenės normų jį supriešina su pačia visuomene: „Tokios yra visuomenės normos, kad jis gyvena daugiabutyje, jis negali gyventi ten su tarakonais ir visokiais ten kitais gyviais. Ne mes, o visuomenė jau būna jį išmetusi...“. Socialinis darbuotojas pastebi, jog žmogus su psichine negalia tampa savotišku kliuviniu visuomenei, kai „trukdo institucijoms, vaikšto ir rašo skundus visokiausius“.

JAUSMINIS KOMPONENTAS

Socialinių darbuotojų patiriami jausmai dalyvaujant žmogaus su psichine negalia neveiksnumo nustatymo procese. „Kai ateina giminės, tai mes labai dažnai konsultuojam apie neveiksnumo procesą“, teigia socialinis darbuotojas. Kitas informantas kalba, jog padeda „surinkti dokumentus dėl neveiksnumo, atskirais atvejais parašyti pareiškimą į teismą dėl neveiksnumo“ pripažinimo. Tai atvejai, kai socialiniam darbuotojui nekyla dvejonų, vidinių prieštaravimų. Socialinis darbuotojas susiduria su sudėtingomis situacijomis, į kurias patenka asmenys, patyrę insultą, kitas traumas, sergantys senatvinėmis demencijomis, kitomis ligomis, kurios turi ryškiai išreikštą intelekto deficitą, arba komoje esantys asmenys, o jų šeimos nariams tenka spręsti neatidėliotinus klausimus. Tokiais atvejais yra būtinas poreikis pripažinti asmenį neveiksniu ir jį globoti.

Tačiau tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai susiduria ir su tokiais atvejais, kai patiria vidinius konfliktus, kai jiems iškyla dilema. Kaip suteikti žmogui su psichine negalia visapusišką pagalbą, kai žmogus serga šizofrenija, bipoliniu sutrikimu, manijomis, psichoziniais sutrikimais ir kitomis ligomis. Socialinis darbuotojas sako, jog stengdamasis padėti išsaugoti žmogaus teises, prisiima gynėjo vaidmenį, „vis tiek turi pasakyti taip, kad apgintum to žmogaus interesus“, bandydamas išsaugoti žmogaus su psichine negalia veiksnumą. Socialinis darbuotojas prisimena, kad „buvo nuspręsta ją pripažinti neveiksnia, tada pasipriešinome ir iki šiol ji savarankiškai gyvena...“. Kita socialinė darbuotoja teigia, kad yra „...iškovojusi asmeniškai tris ar keturis, kurie buvo paduoti į teismą ir nepripažinti neveiksniais“.

Apklausti socialiniai darbuotojai pabrėžė, jog dalyvaudami žmogaus su psichine negalia neveiksnumo pripažinimo procese jaučiasi nereikšmingi, atliekantys statisto vaidmenį. Socialiniai darbuotojai sako: „Supranti, socialiniam darbuotojui mažai galių, mažai jo kompetencijai pasireikšti galimybių“, „dažniausiai jaučiuosi dėl statistikos, dėl popieriaus, buvimas dėl buvimo, nes priklauso tau būti, tu privalai ateiti“, „būna taip, kad jeigu jisai nėra mūsų iskaitoje, bet aš turiu eiti į teismą, nes negaliu šaukimo ignoruoti, bet teisme sakau, kad nieko apie jį nežinau ir siūlau teismui vadovautis teismo psichiatro išvada“. Socialinis darbuotojas prisimena atvejus, kai „du kartus prieštaravo globėjų skyrimui, bet į tai nebuvo atsižvelgta“. Socialinis darbuotojas atsiduria vidines įtampas keliančioje profesinėje situacijoje, kai, viena vertus, kaip socialiniam

darbuotojui, besilaikančiam etikos kodekso, svarbu ginti kliento teises ir interesus, o kita vertus, – stinga instituciškai reglamentuotos galios atstovauti žmogui su psichine negalia.

Socialinių darbuotojų patiriami jausmai kitų sričių specialistų atžvilgiu. Socialiniai darbuotojai, dalyvaudami žmogaus su psichine negalia neveiksnumo pripažinimo procese, gydytojų atžvilgiu patiria prieštarungus jausmus: „...Jeigu matai, kad gydytojas yra neteisus, tai dažniausiai prieštarauji <...>. Klausytis ne visada klausosi, nes gydytojai nori spęsti patys...“, „...neretai tenka paklusti psichiatro diktatui, nors kartais mokame įrodyti, kad ir mūsų tiesa“. Socialinis darbuotojas mano, jog „ekspertai „yra aukštumoje“, tačiau jam kelia abejonę, „ką galima spęsti apie žmogų, pabendravus su juo apie valandą <...>, bet gydytojas viską žino, ekspertas viską žino...“. Eksperto išvada nulemia visą žmogaus su psichine negalia gyvenimą. Informantas pastebi tendenciją, kad ekspertai savo išvadose vis „dažniau rašo, kad žmogus dalyvautų teismo posėdyje“, tai rodo neveiksnumo pripažinimo proceso pokyčius.

Socialiniai darbuotojai pastebi teisėjų pasitikėjimą ekspertu kaip medicinos institucijos atstovu, „vadovaujasi medžiaga, kuri yra surinkta“, tačiau „labai formaliai vertina socialinių darbuotojų pasisakymus“. Pasak socialinio darbuotojo, asmens neveiksnumo pripažinimo procesas vyksta formaliai: „...pavyzdžiui, Klaipėdos teisme, kai yra vienas popierius, yra antras popierius, yra trečias popierius, visi sako, kad tinka – viskas, dedam štapą, jis jau neveiksnius“.

Socialiniai darbuotojai įvardija ir tam tikrus pozityvius asmens su psichine negalia neveiksnumo pripažinimo proceso poslinkius, kai „...dažniau kviečiasi tuos žmones į teismą“, kai teisėjai teiraujasi socialinio darbuotojo „...po neveiksnumo posėdžio <...>, ką reikėtų paskirti globėju iš tų dviejų kandidatų“, tačiau šiuo metu socialiniams darbuotojams diskusinius klausimus kelia atnaujintas LR Civilinio proceso kodekso 56 straipsnis, pagal kurį institucijų atstovais civilinėse bylose gali būti tik aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys asmenys. Šis teisinis reikalavimas apriboja socialinių darbuotojų galimybes dalyvauti neveiksnumo pripažinimo procese bei atstovauti kliento interesams.

ELGSENOS KOMPONENTAS

Socialinių darbuotojų habitualizuotų veiksmų ir galimų žmogaus teisių pažeidimų institucionalizuotoje neveiksnumo nustatymo praktikoje patirtis. Socialiniai darbuotojai pastebi, jog žmogus su psichine negalia yra nesupažindinamas su neveiksnumo byla. Asmuo nežino, kad jam pradėta procedūra dėl veiksnumo atėmimo: „Stengiamasi nesakyti, nors gal reiktų pasakyti tam žmogui <...> Realiai žmogui dažniausiai nepranešama“, „...ne visada mes tą sakome, nes šiaip žmonės kviečiami į teismą ne visada vienodai priima, kartais būna, kad iki galo žmogui neišaiškinama“. Nesupažindinant asmens su byla yra pažeidžiami LR Neįgalųjų socialinės integracijos įstatymo 3 straipsnyje nurodomi principai dėl lygių teisių, lygių galimybių, diskriminavimo prevencijos, visapusiško dalyvavimo.

Žmogus su psichine negalia turi teisę pasirinkti sau priimtina globėją. Tai reglamentuoja LR Civilinio proceso kodekso 491 ir 507 straipsniai, tačiau socialiniai darbuotojai teigia, kad „...labai retai būna atvejų, kai neveiksnius asmuo išreiškia, ką nori matyti savo globėju“, „paprastai jų niekas ir neklausia, daugiau kreipiama dėmesio, kas gali būti globėjais <...> Oficialiai niekas jų neklausia apie globėjo pasirinkimą“, o „dėl globėjų apsitariama pačioje šeimoje“.

Socialiniai darbuotojai susiduria su globėjų motyvacijos problema. Socialinis darbuotojas mano, jog kai kuriais atvejais būsimi globėjai turi asmeninių tikslų: „...globėjas niekur nedirba ir gyvena iš neveiksnaus asmens lėšų, pensijos, slaugos pinigų. Matau, bet ką aš galiu padaryti.“. Kitas atvejis: „...iš šalies puikiai matėsi, kad tai yra turto klausimai, nes žmogus turėjo du butus skirtinguose miestuose bei gana padorią sąskaitą banke. Vieni artimieji net buvo kitos šalies piliečiai, bet vis tiek veržėsi būti globėjais“. Tokie atvejai socialiniams darbuotojams kelia daugiausia klausimų: kaip užtikrinti globą ir priežiūrą, pripažinus asmenį su psichine negalia neveiksniu.

Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai įvardijo globėjų kontrolės problemą. Socialiniai darbuotojai teigė, jog „metodikos nėra. Nemanau, kad yra tinkama kontrolė, nes, kaip sakiau, nėra aiškaus apibrėžimo ir globėjų kontrolės mechanizmo...“, „nežinau, įstatymo tokio grynai tiesioginio nėra, bet prižiūrima, o kas lieka...“. LR Civilinio kodekso 3.278 straipsnis reglamentuoja, kad globos ir rūpybos institucijos privalo kontroliuoti, ar globėjas tinkamai atlieka savo pareigas, tačiau socialiniam darbuotojui kyla abejonė dėl globėjų kontrolės: „Ar kas nors kontroliuoja, kaip jie

ta atlieka? Mano nuomone, – nekontroliuoja“. Socialinis darbuotojas, norėdamas atstovauti žmogaus su psichine negalia interesams, susiduria su ribotomis galimybėmis, nes neturi teisinio pagrindo reikalauti iš globėjo atskaitomybės: „ Esam porą kartų taip nusvilę, kad bandėme tikrinti, bet žmonės apskundė, kokių pagrindu mes tikriname, nes nėra tokio įstatymo, pagal kurį mes turime teisę tikrinti“.

Kita socialinių darbuotojų išsakyta aktuali problema: „Kai niekas nenori būti globėju, institucijos taipogi atsisako globos“, o globa žmogui su psichine negalia, anot socialinių darbuotojų, yra būtina. Gydyimo įstaigos nenori prisiimti globėjo statuso, nes teikia gydyimo paslaugas, o globa yra socialinė problema. Nors LR Civilinio kodekso 3.240 straipsnis reglamentuoja, kad laikinai, kol nėra pastovių globėjų, globos ir rūpybos funkcijas gali atlikti ta įstaiga, kurioje neveiksnius žmogus yra, tarp jų ir gydyimo įstaigos.

Socialiniai darbuotojai teigia, kad, dalyvaudami bylose dėl asmens su psichikos negalia neveiksnumo pripažinimo, kartais būna jų nematę, „...nes kai kurie artimieji eilę metų važinėja į polikliniką išsirašinėti vaistus“, „tada skambini ir klausi, apie juos, artimuosius“. Toks darbo trūkumas palieka galimybes šeimos nariams kryptingai teikti informaciją apie žmogų su psichine negalia. Tai prieštarauja JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 4 dalyje nurodomoms garantijoms, kurios turi užtikrinti priemones, susijusias su teisinio veiksnio įgyvendinimu, kad būtų paisoma asmens teisių, valios ir pageidavimų, dėl jų neatsirastų interesų konflikto ir nebūtų piktnaudžiaujama įtaka, kad jos būtų proporcingos ir pritaikytos su asmeniu susijusioms aplinkybėms.

JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad neįgalieji, kaip ir visi kiti asmenys, turi teisinį veiksnumą visose gyvenimo srityse. O žmogaus su psichine negalia neveiksnumo pripažinimu visiškai apribojamos jo teisės. Pasak socialinių darbuotojų, „jie nebegali rinktis nei gydytojo, negali balsuoti, <...>bet jie daug ko iš tikrųjų negali daryti“, „negali išreikšti savo nuomonės, savo pozicijos“, „...jie sužino, <...> kad jų niekas nebeklaus“. Neveiksnius žmogus tampa priklausomas nuo globėjo malonės, sprendimus priiminėja kiti.

Socialinis darbuotojas pastebi, kad asmens neveiksnumo pripažinimas yra „...lengviausias variantas patalpinti į globos namus“, lengviausias problemos sprendimo būdas. Neveiksnumo pripažinimas tampa, anot

kito socialinio darbuotojo, tarytum legalia prievartos forma, kai žmogui su psichine negalia atimama pasirinkimo teisė: „...pripažino neveiksniu, kad galėtų išvežti į pensionatą, nes jis pats nebūtų sutikęs važiuoti“.

Socialiniai darbuotojai išsakė, jog „...būtų buvę galima pripažinti ne visiškai neveiksniais, o ribotai neveiksniais“, „...praktiškai iš ligoninės kiek esame vežę neveiksnių žmonių, tai kokiems 80 procentų galėjo būti pritaikomas ribotas veiksnumas“, „tas asmuo, mano nuomone, su tam tikra priežiūra galėjo gyventi vienas“, „neveiksnumas yra per daug skaudus tam žmogui, bet ribotas veiksnumas yra pats tas“. Žmogaus su psichine negalia visiško neveiksnumo pripažinimas visam gyvenimui prieštarauja JT Neįgalųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 4 dalyje nurodomoms garantijoms, kuriomis užtikrinama, kad priemonės, susijusios su teisinio veiksnumo įgyvendinimu, būtų taikomos kuo trumpesnį laiką ir kad jas reguliariai peržiūrėtų kompetentinga, nepriklausoma ir nešališka institucija ar teismas.

Socialinių darbuotojų nuomonė apie veiksmus, koreguojančius neveiksnumo nustatymo procesą. Socialiniai darbuotojai pabrėžia teorinių žinių apie psichiatriją gilinimą: „...net negalvoju, kad tiek daug yra psichinių ligų“, „...apie jų elgesį norėjosi daugiau sužinoti“. Teorinių žinių apie psichiatriją gilinimas padėtų socialiniams darbuotojams, taip pat ir kitiems specialistams, dalyvaujantiems teismo procese, kai siekiama nustatyti žmogaus su psichine negalia neveiksnumą, argumentuotai prieštarauti užginčijant eksperto išvadą.

Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai pasigenda socialinių paslaugų tinklo išvystymo: „paslaugų į namus trūksta, bet situacija pagerėjusi, yra „lakštutės“, „manau, kad neveiksnumas būtų mažiau taikomas <...>, jei būtų savarankiško gyvenimo namai, išplėtoti dienos centrai <...>, geresnės kokybės ir nereikėtų mokėti, būtų išvystytos socialinės paslaugos namuose“. Kaip vieną iš būdų plėsti socialines paslaugas, socialiniai darbuotojai siūlo atvejo vadybą, nors patys abejoja, ar finansiškai visuomenė pajėgi dirbti tokiais principais: „Visų pirma mūsų visuomenėje – Lietuvoje nėra tiek socialinių darbuotojų, kurie galėtų su žmogumi dirbti. Jei būtų atvejo vadyba ir jis turėtų penkis žmones, tai taip, šitokiu atveju galėtų žaisti“.

Socialiniai darbuotojai mano, kad problemą galima būtų spręsti taip: „...būtų labai tikslinga pripažinti ribotai veiksniais“. Riboto veiksnumo nustatymas mažintų ir paties asmens baimę būti psichiškai neįgaliu, nes tai, jo požiūriu, prilygsta visiškam neveiksnumui. Socialiniai darbuotojai

sutinka, kad žmogui su psichine negalia turėtų būti paliktos kai kurios „...teisės, kad jie galėtų gerai jaustis visuomenėje“.

Kaip alternatyvą ribotam veiksniumi socialiniai darbuotojai siūlo asmens su psichine negalia konkrečių veikų apribojimą: „<...> ar teismo sprendimas pensiją pasiimti, prižiūrint ten kažkokiam žmogui, ar inicijuoti tos pensijos išleidimo priežiūrą“, „manau, turėtų būti galima apriboti kai kurias žmogaus funkcijas ir veiklas arba kai kurias gyvenimo sritis, o ne apriboti jo veiksnumą“. Tai skatintų žmogų su psichine negalia dalyvauti visuomenės veikloje, mažiau traumuoatų nei visiško neveiksnumo statuso pripažinimas.

Nors LR Civilinio proceso kodekso 469 straipsnyje nurodoma, kad, jeigu neveiksniu pripažintas asmuo pasveiksta ar labai pagerėja sveikatos būklė, jis gali būti pripažintas veiksniumi, arba iš visiškai neveiksnaus ribotai veiksniumi, tačiau realybėje labai retais atvejais neveiksnius žmonės atgauna savo veiksnumą. Iš esmės neveiksnius žmogus su psichine negalia negali tapti ribotai veiksniumi, nes tai prieštarautų LR Civilinio kodekso 2.11 straipsniui, kuris reglamentuoja, kas gali būti pripažinti ribotai veiksniais. Šie paminėti straipsniai konfrontuoja tarpusavyje. Socialinis darbuotojas siūlo įvesti „...terminą iki tol, kol pagerės būklė <...>. Buvo žadama, kad kas dvejus ar kas trejus, ar penkerius metus bus peržiūrimas neveiksnumas“. Kritiškai mąstydami, socialiniai darbuotojai supranta, kad kiekvieno neveiksnaus žmogaus su psichine negalia neveiksnumo statuso peržiūrėjimas atimtų teismams ir kitoms institucijoms daug laiko ir lėšų, tačiau siūlo, kad „...būtų paprasčiau, susirenka komisija, kuri nusprendžia, kam reikia pradėti veiksnumo grąžinimo procesą. Jei mato, kad situacija nepasikeičia, tai palieka toliau neveiksnumą, bet jei mato, kad pagerėjo, tada pradeda emancipavimo procedūrą teisiniu keliu“.

Socialinis darbuotojas mano, jog galėtų būti tarsi „...koks žmogaus su psichine negalia oficialus patarėjas...“. Socialiniai darbuotojai pasigenda teisinio pagrindo, kuris padėtų atstovauti žmogui su psichine negalia kasdienėje veikloje: „...įstaigose dažnai klausia, ar turi jo įgaliojimą kaip tu jam atstovauji?“. Pavyzdys – prieš keletą metų galiojusi tvarka, kai įgaliojimą galėjo patvirtinti gydymo įstaigų vadovai. Socialiniam darbuotojui tikrai būtų lengviau, turint žmogaus su psichine negalia įgaliojimą, atstovauti jo interesams.

IŠVADOS

Žmogaus kalboje simboliais užkoduotas jo paties santykis su tikrove. Tyrimas rodo, jog visuomenėje neretai žmogaus psichinė negalia tapatinama su jo neveiksnumu. Simultaniškas psichinės negalios ir neveiksnumo terminų vartojimas atskleidžia vienpusį, stigmatizuojantį reiškinių matymą, kai pats žmogus su psichine negalia supranta savo bejėgiškumą, kurį patvirtina ir jo artimoji aplinka bei pripažįsta / įteisina institucijos. Kaip atsitinka, kad skirtingų terminų ribos ir jų prasmės taip suartėja? Istoriskai ir kultūriškai nulemti socialiniai visuomenės procesai formuoja sampratas, kuriomis pasidalijama ir kurios, būdamos priimtos, virsta habitualizuotais veiksmais. Socialinio konstruktyvizmo požiūriu, svarbu ugdyti kritinį mąstymą, kritiškai suvokti tikrovę ir ieškoti alternatyvių prasmų plėtojant dialogą su savimi ir *kitu*.

Žmogaus su psichine negalia padėtis visuomenėje yra tos pačios visuomenės moralumo, sąžiningumo, tolerancijos atspindys. Priklausomai nuo to, kaip visuomenė konstruoja juridinį, medicininį, socialinį žmonių tarpusavio santykių susidūrus su asmens psichine negalia procesą, galima atpažinti, į ką šis procesas yra orientuotas, ar į rūpestį ir globą atstovaujant žmogui ir ginant jo teises, ar į galios ir kontrolės išraišką, grindžiamą nekintančiu „žinojimu“. Socialinis darbuotojas, suvokdamas institucionalizacijos procesus, kurie lemia žmogaus su psichine negalia socialinę atskirtį, stigmą, ir juos reflektuodamas galėtų siekti nusistovėjusių, rutiniškų veiksmų pokyčių, tačiau šiandien socialinis darbas visuomenėje vis dar sunkiai matomas ir nepakankamai vertinamas. Tyrimo duomenų analizė rodo, kad socialinio darbuotojo vaidmuo nėra aiškiai apibrėžtas. Medicinos institucijoje pripažįstamas gydytojų autoritetas, socialiniai darbuotojai dažnai net socialiniais klausimais neturi sprendžiamojo balso. Santykių su kolegomis atžvilgiu socialiniai darbuotojai jaučiasi nelygiaverčiai. Žmogaus su psichine negalia neveiksnumo nustatymo procese socialiniai darbuotojai susiduria su profesinio vaidmens prieštaromis, kai, viena vertus, – svarbu ginti kliento teises ir interesus, o kita vertus, – stinga instituciškai reglamentuotos galios atstovauti žmogui su psichine negalia.

JT ekspertų pranešime *Disability No Justification for Denying People's Right to Make Their Own Decisions – UN Experts (2014)* Žmonių su negalia teisių komiteto narė T. Degener nurodo, jog žmonės su negalia turi būti

palaikomi jiems priimant sprendimus, tačiau nereikia priimti sprendimų už juos. O Lietuvoje, kaip rodo tyrimo duomenys, į žmonių su psichine negalia nuomonę neveiksnumo statuso pripažinimo klausimais mažai arba visai neatsižvelgiama. Nors nuo 2010 m. JT Neįgaliųjų teisių konvencijos reikalavimai įsigaliojo Lietuvoje, tačiau permainos suteikiant neveiksnumo statusą neskuba. Tik 2014 m. balandžio 2 d. LR Vyriausybei pateiktas Civilinio kodekso pakeitimo įstatymo projektas, kuriuo numatomas 2.10 straipsnio pakeitimas dėl asmens pripažinimo neveiksniu tam tikroje srityje, 2.10 straipsnio papildymas dėl neveiksnaus asmens būklės peržiūrėjimo bei 2.11 straipsnio pakeitimas, kuriame nurodoma, jog asmuo dėl psichikos sutrikimo gali būti pripažintas ribotai veiksnium. Tikėtina, kad aptariant neveiksnumo instituto probleminius klausimus ir reformuojant šio proceso procedūras atsiras platesnė erdvė ir socialiniam darbui kaip pagalbos žmogui profesijai.

REKOMENDACIJOS

Socialinio darbuotojo veiklos, siekiant sumažinti žmogaus su psichine negalia pažeidžiamumą, reformavus su neveiksnumo statusu susijusias procedūras, perspektyvos:

Socialinio darbuotojo pagalba žmogui su psichine negalia priimant sprendimus, jei, asmeniui prašant ir teismui nusprendus, būtų nustatyta, jog žmogaus su psichine negalia pagalbos konkrečiose gyvenimo sferose poreikis yra tikslingas.

Socialinio darbuotojo pagalba įtvirtinus riboto veiksnio kategoriją psichikos negalią turinčių asmenų atžvilgiu: padėti klientui kreiptis į teismą dėl riboto veiksnio peržiūrėjimo, rūpintojo nušalinimo arba pakeitimo kitu bei teikti pagalbą kitais rūpimais klausimais.

Socialinio darbuotojo pagalba neveiksniui asmeniui kreipiantis į teismą dėl jo neveiksnumo statuso peržiūrėjimo arba apimties pakeitimo: Valstybinėje teismo psichiatrinėje tarnyboje dirbantis socialinis darbuotojas, kuris bendradarbiautų su visomis suinteresuotomis grupėmis, galėtų teikti informaciją apie žmogaus su psichine negalia socialinę situaciją teismui.

LITERATŪRA

1. Andrikienė-Pūraitė, D. (2012) Kai kurie Lietuvoje teisės aktuose įtvirtinto neveiksnumo instituto probleminiai aspektai. *Teisės problemos*. Lietuvos teisės institutas, 3 (77): 72–102.
2. Berger, P. L., Luckmann, T. (1999) *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
3. Disability No Justification for Denying People's Right to Make Their Own Decisions – UN Experts. Internetinė prieiga: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx> [Žiūrėta: 2014-05-16].
4. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-05-16: 40–987.
5. Finlay, L. (2012) Debating Phenomenological Research Methods. *Hermeneutic Phenomenology in Education*. Friesen, N. at al. (eds.). Published by: Sense Publishers: 17–37.
6. Gergen, K. J. (2003) Knowledge as Socially Constructed. Gergen, M., Gergen, K. J. (eds.) *Social Construction a Reader*. London: Sage Publications: 15–17.
7. Gergen, K. J., McNamee, Sh., Barrett, F. J. (2001) Toward Transformative Dialogue. *International Journal of Public Administration*. Publisher: Taylor & Francis Ltd, 24 (7&8): 679–707.
8. Germanavičius, A. (2008) *Bendruomenės (socialinės) psichiatrijos pagrindai. Psichikos ligonių reabilitacija ligoninėje*. Vilnius: BMK.
9. Germanavičius, A., Povilaitienė, I. (2010) *Pirmasis psichozės epizodas: biopsichosocialinis modelis*. Vilnius: Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centras.
10. Giddens, A. (2005) *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
11. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolais. *Valstybės žinios*, 2010-06-19: 71–3561.
12. Jungtinių Tautų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006-06-17: 68–2497.
13. Kiaunytė, A., Puidokienė, D. (2011) Dialogas kaip ugdomasis susitikimas socialinio darbo kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*, Vilniaus universiteto leidykla, 27: 124–138.
14. Kriščiūnas, A. (2002) *Psichikos ligos ir mes*. Vilnius: Ciklonas.
15. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso pakeitimo įstatymo projektas (2014-04-02). Nr. XIII-1656. Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=468350&p_tr2=2 [Žiūrėta: 2014-05-18].
16. *Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas* (2002). Vilnius: Mūsų saulužė.
17. *Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas* (2004). Vilnius: Mūsų saulužė.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, 33–1014 (1992-11-30).
19. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 2004 m. gegužės 11 d. Nr. IX-2228.

20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2011–2013 metų tarpinstitucinis veiklos planas, 2011 m. liepos 13 d., nr. 888.
21. *Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksas* (1998). Vilnius: Lietuvos socialinių darbuotojų asociacija.
22. Motečienė, R., Naujanienė, R. (2011) Socialinių paslaugų sistemos dalyvių, socialinių darbuotojų ir klientų patirties kritinė refleksija. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. VDU leidykla, 7 (1): 9–30.
23. Nemanytė, M. (2012) Teisinis veiksnumas Lietuvoje. *Klubo „13 ir KO“ žinios*, 4 (58): 5–7.
24. Payne, M. (2005) *Modern Social Work Theory*. Published by: Palgrave Macmillan.
25. Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004) *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas: VDU leidykla.
26. Pivorienė, J. (2003) *Socialiniai neįgalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus*. Kaunas: VDU leidykla.
27. Radavičius, L. E. (2004) *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Vilnius: MRU.
28. Samsonienė, L. (2011) *Negalios fenomenas integraliame ugdymo ir sporto procese*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
29. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Eleventh session, 31 March–11 April 2014. General comment No 1.
30. Van Kessel, L., Haan, D. (1993) The Dutch Concept of Supervision: Its Essential Characteristics as a Conceptual Framework. *The Clinical Supervisor*, 11 (1): 5–25.
31. Ward, A. D. (1999) *Naujas požiūris: Sutrikusio intelekto asmenys: teisinis reguliavimas Rytų Europos šalims*. Šiauliai: Saulės delta.

SUMMARY

CONSTRUCTION OF INCAPACITY OF HUMAN WITH MENTAL DISABILITIES: DILEMMAS OF A SOCIAL WORKER

In the article, construction of incapacity of a human with mental disabilities is being analyzed on the basis of the experience of social workers. A critical viewpoint towards institutionalized social reality of incapacity construction based on the knowledge practices is being presented; reflexive nature of social work and dialogic relationship are being actualized.

The research was conducted in 2013, by questioning six social workers from Klaipėda. For the research target, criterion-selection as well as social workers working with people with mental disability and involved in the incapacity recognition process were chosen. Qualitative research recognition object is based on the phenomenological strategy when other people's experience is borrowed to reveal the phenomenon under investigation. For the data collection an interview method was chosen. The results of the research were presented by carrying out qualitative content analysis. The results show that the social workers are faced with professional dilemmas when confrontations between their thought, feelings and behavior appear. In the cognitive level, the social workers encounter with labeling and stigmatization of a human with mental disabilities in society, their devaluation in the near environment, mental disability identification with incapacity. In sensual level, social workers in relation to the client are confronted with professional role discrepancies, when on the one hand it is important to protect the client's rights and interests, and on the other hand, there is the lack of institutionally regulated power to represent a human with mental disabilities. In collegial relationships with experts social workers feel themselves unequal, in a supernumerary role. In behavioral level, social workers confront with possible violations of human rights when a human with mental disabilities is not familiarized with their case, does not participate in the selection of a patron, involuntarily is placed in a foster home or the institution does not assume patronage. In the article the author presents recommendations in which perspectives of a social worker to reduce vulnerability of a human with mental disabilities are foreseen.